

## CÂHİLİYE POETİKASINDA EDEBÎ ELEŞTİRİ ÖRNEKLERİ

Rıfat AKBAŞ<sup>(\*)</sup>

### Öz

Arap kültür tarihi incelendiği zaman İslâm Öncesi dönemde şiirin özel bir yeri olduğu görülebilir. İçerdiği anlam ve üstlendiği amaç bakımından şiire bakıldığında ise dönemin kültürünü yansıtan temalardan biri olarak karşımıza eleştiri sanatı çıkmaktadır. Zira gerek mesleğinde mahir olan şairler gerekse tabii ve engin selikalarına güvenen halk, şifahen de olsa birbirlerine karşı düşüncelerini dile getirmekten çekinmemişlerdir. Buna bağlı olarak Arap panayırlarında meşhur şairlerin halkla bir araya gelmesi, mevcut olayların değerlendirilmesi ve kabileler arasındaki büyük çekişme ve atışmaların yaşanma süreci, sade ve doğal bir biçimde dışa vurulmak istenen bir eleştiri kültürünü ortaya çıkarmıştır. Biz de bu makalede, söz konusu dönemin eleştiri edebiyatıyla ilgili örnek teşkil edebilecek konuları kısaca sunmaya çalıştık.

**Anahtar Kelimeler:** Câhiliye Şiiri, Câhiliye Edebiyatı, Edebî Eleştiri, Şiir Eleştirisi, Arap Tenkit Sanatı.

### *Samples of Literary Criticism in Jahiliyah (Days of Ignorance) Poetics*

#### **Abstract**

*It can be seen that poetry had a special role in Pre Islamic Period when Arabian Culture investigated. In respect to the meaning and purpose of the poetry, we meet criticism art which is a theme of culture of this period. The Folks believe in master poets and their extensive talent and they don't abstain from reflecting their ideas to each other even orally. According to this, both famous poets meeting with folk in Arabian Fair and consideration of existing situation and the big dispute and argument process between tribes revealed criticism art which wanted to be expressed plainly and naturally. We also tried to present in this article that the subject can be sampled related to criticism literature in relevant period.*

**Keywords:** *Jahiliyah (Days of Ignorance) Poetry, Jahiliyah Literature, Literary Criticism, Poetry Criticism, Arabian Criticism Art.*

<sup>\*</sup>) Öğr. Gör., YYÜ İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı  
(e-posta: akbasakbasa.1988@hotmail.com)

## 1. GİRİŞ

Bilindiği üzere diğer sözlü kültürler gibi Arapların bilgi ve hikmetleri de sözlü aktarıma dayanmakta ve belki diğerlerinden çok daha fazla şiir ve nesir merkezli olarak temayüz etmekteydi. İbn Sellâm el-Cumahî'nin (ö:231/846) "*Cahiliye döneminde şiir, Arapların ilmi meclisi ve kendisiyle tutunup ardından gittikleri en nihai kanunlarıydı*"<sup>1</sup> şeklindeki sözleri de bu gerçeğe işaret etmektedir. Dolayısıyla sözlü kültürün bu denli ön planda olması hasebiyle Arap kültürü ve hikmeti de buna orantılı olarak çok daha kıymetli ve faziletli olarak görülmüştür.<sup>2</sup>

Şiirin böylesine yoğun bir şekilde halk arasında tedavül edilmesi zaman zaman bazı eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Zira şahıslar ve kabileler arası ortama hükmeden muhalefet ve buna eşlik eden kültürel yapı neredeyse bir eleştiri zeminini kaçınılmaz kılmıştır.

Aslında insanı, tabiatı, hayatı ve hadiseleri edebî bir dil ve estetik heyecan duyarlılığı içinde ifade etmiş olan edebiyatçıların (şimdi olduğu gibi) olumlu ya da olumsuz bir şekilde birbirlerini tenkit etmiş olmalarını fitri yapıya bağlamak lazımdır. Bundan dolayı hemen hemen her milletin bir eleştiri kültürünün varlığından söz edilebilir.

Câhiliye dönemindeki eleştiri ortamına baktığımızda ise bunun ya kabilevî ve akidevî ayrımlardan dolayı dozunun çok yüksek ve seviyesiz olduğunu ya da sade, içgüdüsel ve doğal selikalar kapsamında dillendirildiğini görürüz.

### 1.1. ELEŞTİRİ KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

Arap sözlük terminolojisinde eleştiri anlamında daha çok nakd, intikâd, tenakkud kelimeleri kullanılır. Bu kavramların "*geçerli ve geçersiz paraların ayırımı yapabilmek, sözün güzel ve kusurlu yanlarını ortaya koyup açıklamak, yılan ısırtığı, vermek, gizlice bakmak ve kelâmı bölme*" gibi anlamlara geldiği görülür.<sup>3</sup>

Arap edebiyatında nakd/eleştiri kavramını ilk kullanan kişi olarak adından söz ettiren Kudâme b. Ca'fer'in (ö: 337/948 [?]) *Nakdu's-Şi'r* adlı eserini tahkik eden Muhammed İsa Mennûn *nakd* kavramını şöyle açıklar: "*Fitrî olarak insanlarda var olan nakd/ eleştiri yetisi, nerdeyse hayatın tüm alanlarını kapsayacak şekilde güzelin çirkinden, zararlısızın zararlıdan ayırt edilebilme şeklindedir.*"<sup>4</sup>

1) el-Cumahî, Muhammed b. Sellâm, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, Thk., Taha Ahmed İbrahim, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2001, s. 34.

2) el-Kayrevânî, İbn Reşîk, *el-Umde fi Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdihi*, Thk., Muhammed Muh-yiddin Abdulhamid, 5. bs., Dâru'l-Cil, Beyrut, 1401/1981, C., I, s. 19. (*el-Umde*)

3) İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Thk., Abdullah Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Hasbullah-Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Dâru'l-Maârif, Kâhire, C., VI, 1119, s. 4517; ez-Zameşerî, Ebu'l-Kasım Câ-rullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *Esâsu'l-Belâğa*, Thk., Muhammed Basil Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrut, C., II, 1419/1998, s. 298. Ayrıca bkz., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Mektebet-u Şurûki'd-Duveliyeh, Mısır, 4. bs., 1425/2004, s. 944.

4) Kudâme b. Ca'fer, *Nakdu's-Şi'r*, Thk., Muhammed İsa Mennûn, el-Matbaatu'l-Melhiyye, y.y., 1352/1934, s. 5.

Daha geniş bir perspektifte bakıldığında ise eleştiri, sanatın yahut edebiyatın incelenmesi, tartışılması, değerlendirilmesi ve yargılanması işidir. Eleştirmen de yaygın anlamına göre bilgisine, görgüsüne, zevkine güvenen ve bu niteliklerine dayanarak diğer sanatçıların eserlerini değerlendiren kişidir.<sup>5</sup> Bu açıdan eleştiri, “*Bir alana ait yetki ve yeteneğe işaret eden bilgi ve düşüncenin, söze ve yazıya aktarımı*” biçiminde değerlendirilebilir.<sup>6</sup>

Aslında insanın tabiatı gereği, sevdiği veya sevmediği olaylar karşısında bir takım olumlu veya olumsuz değerlendirmeler yapma özelliği göz önünde bulundurulduğunda neredeyse onun yaşadığı her yerde eleştirisinin varlığından söz edilebilir. Dolayısıyla, büyük edebiyatçılardan Abdurrahman el-Beysânî'nin (ö: 596) “*Gördüm ki, bir gün bir kitap yazıp da ertesi gün “Şurası farklı yazılıymış daha iyi olurmuş, şu da eklenseymiş daha güzel olurmuş, bu konu daha öne alınıp zikredilseymiş daha hoş olurmuş bu husus burada hiç anılmamış olsa daha güzel olurmuş” demeyen kimse yok*”<sup>7</sup> şeklinde özetlediği gibi eleştirisinin, yeryüzünde sahne almak isteyen herkes için söz konusu olabileceğini söylememiz mümkündür.

Edebî eleştiri kavramına baktığımızda ise “*metinlerin analiz edilip edebî estetik yönünden değerlendirilmesi, eserdeki düşüncenin doğru ve yanlış tarafını ortaya çıkarmak suretiyle bir takım değerlendirmelerde bulunulması; eleştirmenin, edebî metinleri tahlil esnasında muğlâk yönlerini açıklayarak, iyi-kötü gibi hüküm vermesi; şiir veya nesir türünden bir eserin değerlendirilip tahlil edilmesi ve edebî zevke göre ortaya konması*” şeklinde birçok değişik tarifleri yapılmaktadır. Yani edebî eleştiri, ister şiir ister nesir olsun, bunları tahlil edip, iyi-kötü, güzel-çirkin gibi bir takım değerlendirmelerde bulunan bir ilim dalıdır.<sup>8</sup>

5) İbrahim, Mustafa Abdurrahman, *Fi'n-Nakdi'l-Edebî el-Kadîm İnde'l-Arab*, Kulliyetu'd-Dirâsâti'l-İslâmiye ve'l-Arabiyye li'l-Benîn, Kâhire, 1419/1998, s.7-8. (*Fi'n-Nakdi'l-Edebî*)

6) Tural, Sadık, “*Düşünmek, Eleştirmek ve Eleştirilmek Bir İhtiyaçtır.*” Bilge, Yayın Tanıtım Tahlil Eleştiri Dergisi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, Bahar, 2000, S., 24, s. 4.

7) ez-Zebîdî, es-Seyyid Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî, *İthâfu's-Saâdeti'l-Müttakîn bi Şerhi Es-râr-i İhyâ-ı Ulûmi'd-Din*, el-Matbaatu'l-Meymeniye, Muessetu't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut, 1414/1994, C., I, s. 3; el-Kannevcî, Sıddık Hasan, *Ebcedu'l-Ulum (el-Veşyu'l-Markûm fî Beyâni Ahvâli'l-Ulûm)*, Thk., Abdu'l-Cebbâr Zikâr, Menşûrât-u Vizâreti's-Sekâfe Ve'l-İrşâdi'l-Kavmî, Dimeşk, 1978, C., I, s. 71.

8) Bkz: Imbert, Engrue Anderson, *Menâhîcu'n-Nakdi'l-Edebî*, Çev., Tahir Ahmed Mekkî, Mektebetu'l-Âdâb, Kâhire, 1412/1991, s. 45-59; Matlûb, Ahmed, *Mu'cem-u Mustalahâti'n-Nakdi'l-Arabî el-Kadîm*, Mektebet-u Lübnan, 1. bs., Beyrut, 2001, s. 4-5; Seyyid Kutub, *en-Nakdi'l-Edebî Usûluh ve Menâhîcuh*, Dâru'ş-Şurûk, 6. bs., Beyrut, 1410/1990, s. 116-118; Dayf, Şevkî, *fi'n-Nakdi'l-Edebî*, Dâru'l-Maârif, 9. bs., Kâhire, Trs., s. 9; Hilâl, Muhammed Guneymî, *el-Medhal ila'n-Nakdi'l-Edebiyy'l-Hadîs*, Kâhire, 1958, s. 10; Mecdî, Vehbe-Kâmil el-Muhendis, *Mu'camu'l-Mustalahât*, Beyrut, 1983, s. 147; Yüce, Tahsin, *Eleştirisinin ABC'si*, Simav Yay., İstanbul, 1991, s. 7.

## 2. İSLÂM ÖNCESİ DÖNEM VE EDEBÎ ELEŞTİRİ

Câhiliye dönemi olarak da adlandırılan İslâm öncesi dönem yüz elli- iki yüzyıla te- kabül eden bir zamanı kapsamaktadır.<sup>9</sup> Bu dönemde edebî eleştirinin varlığından söz edilebilmesiyle beraber bunun, basit, sade; gerekçe belirtilmeden yapılan; belirli ilke ve bilimsel ölçülere değil, kişisel zevke dayalı bir eleştiri olduğu da unutulmamalıdır.<sup>10</sup>

Ayrıca söz konusu dönemdeki eleştiriye bakıldığında, sözcüklerin güçlü olması, sö- zün manayla olan irtibatı, mübalağanın ölçü ve seviyesi, övgü ve yerginin hakikati, şiirin vezne olan uyumu ve bilinmeyen kelimelerin kullanılmaması, başkalarının kullandığı sembollerin tekrar edilmemesi ve yenilerinin kullanılmasına özen gösterilmesi şeklinde birçok başlık açığa görülebilir.<sup>11</sup>

Daha geniş bir perspektifle bu dönemin sosyal yapısı ve kültürünü ele alan ilk kay- naklar incelendiğinde ise bunların, eleştirinin, öz eleştiri, bireysel ve toplumsal eleştiri, inanç eleştirisi ve ilmî eleştiri gibi farklı kategorilerden söz etmediği görülse de aslında Arap poetikasının mana zenginliği ve geniş alanından hareketle bu tür başlıklar altında ele alınabilecek birçok örnek bulunur. Buradan hareketle biz de bu örneklerden bir kaçını sunmaya çalışacağız.

### 2.1. ÖZ ELEŞTİRİ

İslam öncesi dönemde kendi şiirlerini titizlikle hazırladıkları ve halk arasında oku- maya başlamadan evvel üzerinde çok sıkı durdukları söylenen şairler arasında Evs b. Hacer (ö: 620) ve muallâka şairlerinden olan Zuheyr b. Ebi Sulmâ da (ö: 609 [?]) görülür. Bu şairlerin şiirlerini dört ayda yazdıkları, sonraki dört ay üzerinde çalıştıkları, geri ka- lan dört ayda da arkadaşlarına okutup istişare yaptıktan sonra toplum önünde okudukları belirtilmektedir.<sup>12</sup> Dolayısıyla bu gibi tutumlar Câhiliye dönemindeki öz eleştirinin çok etkileyici bir şekli olarak göze çarpar.

Yine muallâka şairlerinden olan Antere b. Şeddâd, (ö. 614)

هَلْ غَادَرَ الشُّعْرَاءُ مَنْ مَتَرَدَّمْ أَمْ هَلْ عَرَفَتِ الدَّارَ بَعْدَ تَوْهَمِ

“Şairler bize, (üzerinde şiir söyleyeceğimiz konu/konular) bıraktılar mı ki? Sen (yine de) söyle: “(Mahbubun) evini biraz tereddüitten sonra gerçekten öğrenip tanıyabildin

9) el-Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Kitabu'l-Hayavân*, Thk., Abdusselâm Muhammed Hârûn, y.y., 2. bs., 1384/1965, C., I, s. 74.

10) Özdoğan, M. Akif, “Klasik Arap Edebî Tenkidine Genel Bir Bakış”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C., XII, S.,1, 2015, s.1-2.

11) Ferruh, Ömer, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabi(el-Edebu'l-Kadîm)*, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, Beyrut, 4. bs., 1981, C., I, s. 76-82.

12) Tülücü, Süleyman, “Zuheyr b. Abû Sülmâ”, DİA, İstanbul, 1992, C., XLIV, s. 540. Ayrıca bkz., Dayf, Şevkî, *el-Fenn ve Mezâhibuhu fi'ş-Şi 'ri'l-Arabî*, Dâru'l-Maârif, 11. bs., Kâhire, 1119, s. 26.

mi?”<sup>13</sup> şeklindeki beytinde, kendisi de dâhil olmak üzere mevcut şairlerin daha önce yaşamış olan şairlerin üsluplarını taklit ettiğini sitemkâr bir dille eleştirmiştir.

Züheyr b. Ebû Sülmâ'ya atfedilen bir beyitte ise kendisinin şöyle dediği aktarılır:

وما أَرَانَا نَقُولَ إِلَّا مُعَارًا      وَمُعَارًا مِنْ قَوْلِنَا مَكْرورًا

“Ben bizi, söylediğimiz şiiri başkalarından iktibas etmekten veya onların şiirlerini tekrarlamaktan başka bir şey yapamayanlar olarak görüyorum.”<sup>14</sup>

Adı, İmruu'l-Kays ve Züheyr ile birlikte bütün kaynaklarda geçen Lebîd b. Rebi'a'nın (ö. 660 veya 661) Hire meliki Nu'mân'ın sarayına giden kabilesinin heyeti içinde yer aldığı ve burada rakip Ebs kabilesinden Ebu Reb'i'in şiirlerine karşılık verip onu eleştiriye davet ettiği olmuştur.<sup>15</sup> İslamiyet'i kabulünden sonra da hikmetli ve düşündürücü şiirler nazmetmeye başlayan Lebîd'in aşağıda verilen beyti öz eleştiriyle beraber güzel bir nahiye de içermektedir:

مَا عَاتَبَ الْحُرَّ الْكَرِيمَ كَنَفْسِهِ وَالْمَرْءَ يُصْلِحُهُ الْجَلِيسُ الصَّالِحُ

“Salih arkadaş kişiyi ıslah eder (ama) hür bir şahsı kendisi kadar kimse eleştiremez.”<sup>16</sup>

Aynı şekilde o, daha önce Züheyr'in yaptığı öz eleştiriye katılmışçasına kendisinden önceki şairlerin şiirlerini ve üsluplarını kastedip söylenen şiirlerin o minvalde olduğunu,

وَالشَّاعِرُونَ النَّاطِقُونَ أَرَاهُمْ      سَلَكُوا طَرِيقَ مُرْقَشٍ وَمُهَلِّهِلٍ

“Şiir söyleyenleri, Murakkış ve Muhelhil'in yolunda/tarzında şiir söylediklerini görüyorum”<sup>17</sup> dizesiyle eleştirerek kendisini de bu çerçevenin dışında bırakmamıştır.

## 2.2. BİREYSEL ELEŞTİRİ

İslâm öncesi dönemde sadece yetkin birisinin kendisine okunan şiirleri bireysel olarak değerlendirdiği de olmuştur. Bunun en bariz örneğini Nâbiğâ ez-Zübyânî' (ö: 604) de görüyoruz.

13) Ali, Cevâd, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Menşûrât-u Şerif er-Radî, 1380, C., IX, s. 440. (*el-Mufasssal*), Şiir için bkz., el-Hatib et-Tebrîzî, *Şerh-u Divân-i Antere*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. bs., Beyrut, 1416/1996, s. 147; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Suarâ*, C., I, s. 225.

14) Ali, Cevâd, *el-Mufasssal*, C., IX, s. 440.

15) Bkz., Furat, Ahmet Subhi, *Arap Edebiyatı Tarihi* (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1996, s. 80.

16) Şiir için bkz., *Şerh-u Divân-i Lebîd b. Rebi'a*, Thk., İhsan Abbâs, et-Turâsu'l-Arabî, Kuveyt, 1962, s. 349.

17) el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Thk., Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 7. bs., 1418/1998, C., II, s. 183.

Hassân b. Sâbit'ten gelen bir rivayete göre bir gün Nâbiğa kendisi için hazırlanan çadırda otururken el-A'sâ, Hassân b. Sabit ve diğer şairler ona şiirlerini okudular, sonra, kardeşleri için yazdığı mersiyelerle meşhur olan el-Hansâ (ö: 645) gelip ona şiirlerini okudu. Nâbiğa Hansâ'ya “*Biraz evvel el-A'sâ okumamış olsaydı, senin insanlar ve cinler arasında en büyük şair olduğunu söyledim*” dedi. Bu duruma kızan Hassân, “*Vallahi ben senden de, senin babandan da daha büyük bir şairim*” diyerek ortaya atıldı. Nâbiğa ise hiç kızmadan, “*Ey kardeş oğlu, sen benim,*

فإنك كالليل الذي هو مُدركي وإن خلت أن المنتأى عنك واسع

“*Senden uzaklaşacak yerleri geniş zannemişsem de, sen bana ulaşip beni kuşatveren gece gibisin*” şeklindeki sözünden daha güzelini söyleyemezsin” dedi, sonra Hansâ'ya dönüp “*Ona şiir oku*” dedi. Hansâ şiirini okuyunca ona “*Vallahi senden daha büyük kadının şair görmedim*” dedi. Hansâ'da ona “*Vallahi erkek de yok*” diye cevap verdi.<sup>18</sup>

Farklı bir rivayete göre Nâbiğâ'nın bu hükmüne kızan Hassân “*Vallahi ben senden de bu kadından da daha büyük şairim*” demiş, Nâbiğâ'da “*Hangi şiirinde*” deyince Hassân,

لنا الجفّات العُرُ يُلمَعن بالضحَى وأسيفنا يَقطُرَن من نَجْدَةٍ دَمَا

وَلَدْنَا بني العنقاء ، وابني مُحَرَّقٍ فَأُكْرِمُ بنا خالاً ، وَأُكْرِمُ بنا ابْنَمَا

“*Bizim, içindeki yağ nedeniyle kuşluk vakti parlayan yemek kaplarımız vardır. Kılıçlarımızdan da, yardımlarımız ve cesaretimiz sebebiyle kan damlar. Anka oğullarını ve Muharrik'in iki oğlunu dünyaya getirdik. Biz ne kadar değerli dayılarınız ve oğullarınız.*”<sup>19</sup> şeklindeki sözümle dedi. Nâbiğâ'da cevaben, “*Tabakların miktarını azaltmasaydın ve çocuklarınla değil de atalarınla övünseydin, sen gerçekten büyük bir şair olurdun*” dedi.<sup>20</sup>

Yine anlatılanlara göre Nâbiğa bir gün Ukâz'a gelince atından inmiş ve sonra,

عَرَفْتُ مَنَازِلَ بَعْرِيَّتَاتٍ فَأَعْلَى الْجَزَعِ لِلْحَيِّ الْمُبِينِ

“*Ureytinât'taki konak yerlerini ve kabilenin oturduğu vadilerin yüksek kısımlarını tanıdım*” diye başlayan kasidesini okumuş ve şiirin sonuna gelince “*Bana şiir okuyacak kimse yok mu ?*” demiştir. Kays b. el-Hatfım (ö: 664) onun yanına yaklaşmış ve “*Yaldızlı yazılar gibi muttarid çadır izlerini tanıyor musun*

18) Demiryak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi (Câhiliye Dönemi)*, Fenomen Yay., Erzurum, 2014, s. 80-81.

19) Abdussettâr, Abbâs, *Divan-u Nâbiğâ ez- Zübyânî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, 3. bs., Beyrut, 1416/1996, s. 56.

20) Bkz., el-İsfehânî, Ebu'l-Ferec, *Kitâbu'l-Eğânî*, Thk., İhsan Abbâs-İbrahim es-Seâfîn-Bekr Abbâs, Dâr-u Sâdır, 1. bs., Beyrut, 1423/2002, C., IX, s. 333-334. (*el-Eğânî*)

?” diye başlayan kasidesini okumuştur. Bitirince, Nabiğa “*Ey kardeş oğlu sen insanların en büyük şairisin*” demiştir.<sup>21</sup>

Dolayısıyla Nâbiğâ, Hassân, Hansâ ve Kays arasında gerçekleşmiş olan bu olay tamamıyla bireysel bir beğeni ve kişisel bir zevkten başka bir şey değildir.

Ayrıca şair Rebîa b. Hezâr el-Esedî'nin Zibrikân b. Bedr, Muhabbel es-Sa'dî, Abedete b. et-Tabib ve Amr b. Ehtem arasında hakemlik yapması ve her birinin şiiri için belirttiği kıstaslar doğrultusunda birer eleştiride bulunması, akabinde ise Abede'nin şiirini beğendiğini belirtmesi<sup>22</sup> kişisel bir bakış açısıyla yapılmış bir değerlendirme olarak görülebilir.

Bireysel bir tutumla bazı şairleri diğerlerine göre daha çok beğendiğini ifade den ünlü bir şair de Hutay'a'dır. (ö: 678) Nitekim Uteybe b. en-Nehhâs el-İclî, Hutaya'ya, Arapların en büyük şairinin kim olduğunu sorduğunda o da, Züheyr b. Ebû Sülmâ'yı kastederek:

وَمَنْ يُجْعَلِ الْمَعْرُوفَ مِنْ دُونِ عَرَضِهِ يَفِرُّهُ وَمَنْ لَا يَبْقَى الشَّمَمُ يُشْتَمُ

“*Kim ırzını korumak için iyilik yaparsa onu korumuş olur. Kim sövülmekten sakınmazsa kendisine de sövülür*”<sup>23</sup> diyen kimsedir der.<sup>24</sup> Uteybe, “*Sonra kim ?*” der, Hutayâ Abîd b. el-Ebras'ı kastederek

مَنْ يَسْأَلُ النَّاسَ يَحْرِمُوهُ وَسَائِلُ اللَّهِ لَا يَخِيبُ

“*Kim insanlardan isterse insanlar onu mahrum bırakır. Allah'tan (c.c.) isteyen ise hayal kırıklığına uğramaz*”<sup>25</sup> diyen kimsedir” der. Uteybe aynı soruyu tekrar sorunca, Hutay'â, “*Ben*” şeklinde cevap verir.<sup>26</sup>

Binaenaleyh, aktarılan rivayetler ve verilen örneklerden hareketle İslâm öncesi dönemde halk arasında saygın şairlerin gerek birbirlerinin huzurunda gerekse birbirlerinin gıyabında olsun kendilerini veya bir başkasını daha üstün olarak takdim etmesi, (söz konusu dönemde edebî eleştirinin ilke ve kıstaslarının henüz belirlenmediği gerçeği de göz önünde bulundurulduğunda) şiir bazında basit ve sade bir bireysel eleştiri olarak değerlendirilebilir. Zira birilerinin, en iyi olduğunu söyleyebileniz onlardan daha aşağı düzeyde olanları bilmenizi de gerektirir.

21) Bkz., Demiryak, *Arap Edebiyatı Tarihi (Cahiliye Dönemi)*, s. 80-81.

22) el-Merzubânî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İmrân, *el-Muvaşşah fî Maâhizi'l-Ulemâi ala's-Şuarâ*, Thk., Muhammed Huseyn Şemsuddîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1. bs., Beyrut, 1415/1995, s. 93. (*el-Muvaşşah*)

23) Bkz., *Divân-u Züheyr b. Ebû Sülmâ*, Thk., Ali Hasan Faûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, , 1. bs., Beyrut 1408/1988, s. 110.

24) el-İsfehânî, *el-Eğânî*, C., II, s. 108.

25) Bkz., *Divân-u Ubeyd b. el-Ebras*, Thk., Eşref Ahmed Adere, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. bs., Beyrut, 1414/1994, s. 22; Alî, Cevâd, *el-Mufasssal*, C., VI, s. 109.

26) Demiryak, *Arap Edebiyatı Tarihi (Câhiliye Dönemi)*, s. 88-89; el-İsfehânî, *el-Eğânî*, C., II, s. 126.

### 2.3. HALK ELEŞTİRİSİ

Halk eleştirisinden kasıt belli bir kitle tarafından yapılan eleştirilerdir. Zira (günümüzde olduğu gibi) halkın, dönemin meşhur şairleri tarafından bazı muayyen yerlerde dile getirilen şiirler hakkındaki değerlendirmelerinin olabileceği ihtimali çok da uzak değildir.

Buna örnek olarak da İbn Kuteybe'nin de değindiği gibi ünlü şair A'shâ Meymûn b. Kays'ın (ö. 83/702) Arap kabileleri arasında dolaşarak onlara şiir söylemesi olayı verilebilir.<sup>27</sup> Dolayısıyla gerek şair hâlâ ordayken gerek orayı terk etmesinden sonra toplumun, bu söylenen şiirler hakkındaki olumlu ya da olumsuz eleştiriler yaptığını/yapabileceğini kimse imkân dışı göremez. Bu bağlamda kendisine ait olan aşağıdaki şiirinde, içinde aynı manaya gelen dört kelimenin tekrarından dolayı halk tarafından ayıplandığı rivayet edilir:

وَلَقَدْ غَدَوْتُ إِلَى الْحَانُوتِ يَبْغِينِي  
شَاوُ مُشَلُّ شَلُّوْ شَلُّوْ شَلُّوْ شَلُّوْ

“*Hanuta (şarap satılan yere) gittiğim zaman peşime et pişiricileri takılır.*”<sup>28</sup> Zira beyitte sözü edilen شَاوُ , مُشَلُّ , شَلُّوْ , شَلُّوْ ve شَلُّوْ kelimelerinin aynı manayı ifade ettikleri yani *eti pişiren/kızartan kişi* anlamında kullanıldıkları aşikârdır.

Keza Hammâd er-Raviye'den (ö:160/776-77 [?]) gelen bir rivayette Kureyşliler'in, kendilerine sunulan şiirleri kendi mizaçları doğrultusunda değerlendirdikleri, bazılarının kabul gördüğü bazılarının da reddedildiği bilgisi paylaşılır. Örneğin, Alkame b. Abede'nin (ö. 3/625 [?]) Kureyş'e:

هَلْ مَا عَلِمْتَ وَمَا اسْتَدْعَتْ مَكْتَنُومٌ أَمْ حَبْلُهَا إِذْ نَأْتَاكَ الْيَوْمَ مَصْرُومٌ

*Senin ile mahbubun arasındaki sevgi ve aşkın (sevgili tarafından)korunduğunu biliyor musun? Yoksa sevginin bağı iraklık yüzünden kopmuş mudur?*”<sup>29</sup> şeklindeki beytini okuyunca Kureyş'in, (olumlu eleştiri bazında) “*Bu dehrin/zamanın düğümüdür*” dediği, ertesi yıl tekrar Kureyşliler'e uğrayan Alkâme'nin bu sefer,

طَحَا بِكَ قَلْبٌ فِي الْحَسَانِ طَرُوبٌ بَعِيدَ الشَّبَابِ عَصْرٌ حَانَ مَشِيبٌ

“*Yaşlılığın geliş vaktiyle beraber uzaklaşan gençliğimden (dolayı) hüzünlü kalbim başını alıp senin ile kum tümseklerinde gezinmeye başladı*”<sup>30</sup> şeklindeki beytiyle başlayan kasidesini okuduğu ve yine tıpkı bir yıl önceki gibi güzel bir teveccüh gördüğü aktarılır.<sup>31</sup>

27) İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şuarâ*, Thk., Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Maârif, Kâhire, 1119, C., I, s. 260.

28) İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şuarâ*, C., I, s. 264.

29) Bkz., *Divanu'l-Mufaddaliyat me'a Şerhi İbni'l-Enbârî*, Thk., Karlos Yakup Layel, Matbaatu'l-Âbâ el-Yesu'îyîn, Beyrut, 1920, s. 786-787. (*Divânu'l-Mufaddaliyât*)

30) Bkz., *Divânu'l-Mufaddaliyât*, s. 766-767.

31) Bu konunun detayı için bkz., eş-Şentumerî, E'lem, *Eş'aru's-Şuarâ Sitteti'l-Cahiliyîn*, Thk., Muhammed Abdu'l-Mun'im Hafâcî, Dâru'l-Âfak el-Cedide, 3. bs., Beyrut, 1403/1983, C., I, s. 142; er-Rev-dânî, Abedâ Avn, *Mavsûâ-tu Şuarai'l-Asri'l-Câhilî*, Dâr-u Usâme, Ürdün, 1. Baskı, 2001, s. 207.



## 2.4. LAFIZ VE MANAYA YÖNELİK ELEŞTİRİ

Bu tür bir eleştiriye şair Mütelemmis'in (ö. 569 veya 580)

وقد أتأسى الهَمَّ عندَ احتضاره بناجٍ عليه الصَّيْعَرِيَّةُ مُكْدَمٌ

“Onun, üstünde (dişi deve) takısı bulunan iri (erkek) devesiyle gelişi esnasında tasalarımı unuttur gibi olurum” şeklindeki mısraları hakkında, henüz küçük bir çocuk olan Tarafe'nin الصَّيْعَرِيَّةُ kelimesinin dişi devenin boynundaki bir nişane için kullanılması nedeniyle, şairin şiirini hatalı bulduğunu ve استتوق الجمَل “Erkek deve dişi deve oldu” şeklinde alaycı bir eleştiri yaptığı söylenir. Ayrıca bu eleştiriden sonra Mütelemmis'in Tarafe hakkında, “Bu baş bu dilden çok çekecektir” şeklinde bir öngöründe bulunduğu da aktarılır.<sup>32</sup>

Ayrıca A'şâ, Yemenli bir lideri övmeye çalıştığı aşağıdaki şu beytinde:

وَنُبُنْتُ قَيْسًا وَلَمْ أُنْجِ كَمَا زَعَمُوا خَيْرًا أَهْلَ الْيَمَنِ

“İddia edildiği /söylendiği gibi yemen halkının en hayırlısı olduğu hususunda Kays hakkında bilgilendirilmişim ve umursamaz da değilim”<sup>33</sup> şeklindeki dizelerinde geçen زَعَمُ kelimesi, gerçekliğin zıddı olan yalan ve iddia gibi anlamlarda da kullanıldığı için, ne cüretle böyle bir şey söyleyebilirsin denircesine sert bir eleştiriyle karşı karşıya kalmıştır.<sup>34</sup>

Keza anlatılmak istenen şeyin gerçekçiliği hususunda eleştirilebilecek bir örnek olarak Mühelhil b. Rabia'nın (ö: 525) aşağıdaki beyiti verilebilir:

فَلَوْلَا الرِّيحُ أَسْمَعُ أَهْلَ حُجْرٍ صَلِيلِ الْبَيْضِ تَقْرَعُ بِالذُّكُورِ

Eğer rüzgâr olmasaydı, Hucr (Yemame'de bir yerin adıdır) halkına yumurtanın hışırtısını duyurur, (sende) en güzel/keskin kılıçlarla vururdun”<sup>35</sup> Zira kendisi Şam ehliendir ve Fırat kıyısına yakın bir bölgede kalır. Yemâme'de bulunan Hucr halkı nasıl olurda ondan bir şey duyabilsin?

Aynı şekilde en-Nemr b. Tevleb'in (ö: ?) kendisini muhteşem bir kılıca benzettiği aşağıdaki şiiri de aşırı bir övgü içerdiğinden yerilmiştir:

أَبْقَى الْحَوَادِثُ وَالْأَيَّامُ مِنْ نَمْرِ  
تَظَلُّ تُحْفِرُ عَنْهُ إِنْ ضَرَبَتْ بِهِ بَعْدَ الذَّرَاعِينَ وَالسَّاقِينَ وَالْهَادِي

32) Bkz., İbn Kuteybe, eş-Şi'r ve's-Şuarâ, C., I, s. 183; İbrahim, Mustafa Abdurrahman, fi'n-Nakdi'l-Edebî, s. 31.

33) Bkz., Divân-u A'şâ el-Kebîr, Thk., Muhammed Huseyn, el-Matbaatu'n-Nemûzeciye, Beyrut, Trs., s. 25.

34) Ali, Cevad, el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab, C., XVIII, s. 141.

35) el- Merzubânî, el-Muvaşşah, s. 92. el-Hac, Aişe-, Abbâs Ahmed Nakdu's-Şi'r İnde Kudâme b. Ca'fer, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hürüm Üniversitesi, 2007, s. 127. (Nakdu's-Şi'r)

“Olaylar ve günler Nemir’den, kollar, bacaklar ve başa vurduktan sonra hâlâ onunla kazı yapabileceğin çöldeki eski bir kılıcın kalıntısını bırakacaklar”.<sup>36</sup>

Ebu Tammahan el-Kaynînin<sup>37</sup> aşağıda verilen şiiri de anlam bakımından çok abartılı olduğu için sert bir eleştiriye maruz kalmıştır.

فإن بني لأم بن عمر و أرومة  
سمت فوق صعب لا تنال مراقبه  
أضاءت لهم أحسابهم ووجوههم  
دجى الليل حتى نظم الجزع ثاقبه

“Muhakkak ki Beni Laem b. Amr ailesi, izcilerin bile ulaşmakta güçlük çektiği yüksek bir dağın zirvesi gibi çok asil ve köklü bir ailedir. Öyle ki, soylarının paklığı/temizliği ve yüzlerinin (nuru), inci/boncuk’u delip (ardı ardına) düzenleyen kişinin (işini yapabileceği şekilde) karanlık bir geceyi aydınlatabilir”.<sup>38</sup>

A‘şâ’nın (ö: 83/702) ise,

لو أسندت مئباً إلى نحرها عاش ولم يُنقل إلى قابر  
حتى يقول الناس مما رأوا يا عجباً للميت الناشر

“Eğer ölü birisini (sevgilinin) sinesine yaslarsan ölü, kabre ulaştırılmadan hemen dirilecek ve insanlar gördükleri bu olay karşısında, “ Hayret bakın şu dirilen ölüye” diyecekler”<sup>39</sup> şeklindeki dizeleri de açıkça bir imkânsız içerdiğinden dolayı bir hayli eleştirilmiştir.

Anlamsal açıdan çok garipsenen ve katı eleştirilere maruz kalan bir diğer beyit de Nabiğâ el-Ca‘dî’ye (ö: 65/685 [?]) atfedilen aşağıdaki beyittir:

زَجَرَ أَبِي عُرْوَةَ السَّبَاعِ إِذَا  
أَشْفَقَ أَنْ يَخْتَلِطَنَّ بِالْغَنَمِ

“Neredeyse koyun sürüsünün içine karışacak yırtıcıları/kurtları engellemek için bağıran (Abbas b. Abdulmuttalib’in haykırışı) Ebû Urve’nin haykırışı gibidir”.<sup>40</sup>

Nabiğâ el-Ca‘dî’nin sözünü ettiği Ebu Urve, el-Fîrûzâbâdî’nin anlattığına göre sesinin gürlüğü ile aslanları bile avlayabilen efsanevi bir adamın adıdır.<sup>41</sup> Zira koyunlardan

36) el-İsfehânî, *el-Eğânî*, C., XXII, s. 198; el-Hac –Abbas Ahmed, *Nakdu’s-Şi’r*, s. 126.

37) Ölüm tarihi bilinmemekle beraber ismi Hanzala b. eş-Şerkî olup iki yüz yıldan fazla yaşadığı rivayet edilmektedir. Bkz., İbn Hamdûn, *et-Tezkeretu’l-Hemdûniye*, Thk., İhsan Abbâs-Bekr Abbas, Dâr-u Sâdir, 1. bs., Beyrut, 1996, C., VI, s. 38.

38) el-Merzubânî, *el-Muvaşşah*, s. 92; el-Merzûkî, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Hasen, *Şerh-u Divânî’l-Hamâse li Ebî Temmâm*, Thk., İbrahim Şemsuddîn, Dâr’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1. bs., Beyrut, 1424/2003, C., III-IV, s. 1119.

39) Bkz., *Divân-u A‘şâ*, Trs., s. 140-141; el-Askerî, Ebu Hilâl, *Kitabu’s-Sennaâteyn*, c., I, s. 93.

40) el-Muberrid, Ebu’l-Abbâs Muhammed b. Yezid, *el-Kâmil*, Thk., Muhammed Ahmed ed-Dâlî, Müessesetü’r-Risâle, 3. bs., 1418/1997, s. 690.

41) Bkz., el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakup, *el-Kâmusu’l-Muhîd*, Thk., Muhammed Naim el-Arkûsî, Müessesetü’r-Risâle, 8. bs., (Areve Maddesi) 1426/2005, s. 1310.

daha dayanıklı olan yırtıcılar/kurtlar, İbn Abbâs'ın tek haykırışı ile can veriyorsa çok daha zayıf olan koyunların da o esnada can vermesi gerekir.<sup>42</sup>

## 2.5. İNANÇ ELEŞTİRİSİ

Câhilîye dönemi Araplarının hayatlarında Hanifliğin yanı sıra, Yahudilik, Putperestlik, Hristiyanlık, Sabîlik, Dehrîlik, Mecusilik, aydınlık-karanlık ve iyilik-kötülük tanrılarına inanma, meleklerle ve cinlere tapma gibi pek çok dinî inanç ve anlayışlardan<sup>43</sup> bazıları kendisini şiirde de göstermiş ve özellikle eleştiri düzeyinde olanlar karşılıklı olarak farklı inançlara mensup kişi veya kişiler tarafından daha çok hiciv ağırlıklı olarak söylene gelmiştir.

Binaenaleyh, inandığı dinin ve taptığı tanrının kutsiyetini ifade eden şairlerden olup Hanifliği savunan<sup>44</sup> Zeyd b. 'Amr b. Nufel el-Advî (ö: 606) var olan din anlayışını son derece eleştirel bir dille yansıttığı şiirlerinden bazı dizeler şöyledir:

أَرَبَا وَاحِدًا أُمَّ أَلْفِ رَبِّ      أَدِينُ إِذَا تَقَسَّمَتِ الْأُمُورُ  
عَزَلْتُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى جَمِيعًا      أَذْكَ يَفْعَلُ الْجَدُّ الصَّبُورُ  
فَلَا عَزَى أَدِينُ وَ لَا ابْتِنِيهَا      وَ لَا صَنَمِي بَنِي عَمْرُو أَزُورُ  
وَلَكِنْ أَعْبُدُ الرَّحْمَنَ رَبِّي      لِيَغْفِرَ ذَنْبِي الرَّبُّ الْغَفُورُ  
فَتَقَوَى اللَّهُ رَبَّكُمْ أَحْفَظُوهَا      مَتَى مَا تَحْفَظُوهَا لَا تَبُورُ  
تَرَى الْأَبْرَارَ دَارُهُمْ جَنَّاتٍ      وَ لِلْكَفَّارِ حَامِيَةٌ سَعِيرُ

“İşler taksim edildiği zaman bir tanrıya mı yoksa bin tanrıya mı ibadet edeyim? Azlettim Lât ve ‘Uzzâ’yı tamamen. Zaten kararlı ve sabırlı kişi böyle yapar. Ne ‘Uzzâ’ya taparım ne iki kızına ne de beni ‘Amr’in iki putunu ziyaret ederim. Lakin Rabbim olan Rahman’a, ibadet ederim ki günahımı bağışlasın. Koruyun Allah’a dönük takvayı. Boşa gitmez, onu koruduğunuz sürece. İyilerin yerlerinin cennet olduğunu görürsün. Kâfirler içinse kızgın cehennem.”<sup>45</sup>

42) el-Muberrid, *el-Kâmil*, s. 690; Ayrıca detaylı bilgi için bkz., ez-Zamahşerî, *Rebû’l-Ebrâr ve Nusûsu’l-Ahyâr*, Thk., Abdu’l-Emîr Mehnâ, Müessesetü’l-A’lemî li’l-Matbûât, 1. bs., Beyrut, 1412/1992, C. III, s. 132-133.

43) Mes’ûdî, Ebu’l-Hasen, *Murâcu’z-Zehbe ve Ma’âdinu’l-Cevher*, Thk., Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, Kâhire, 1384/1964, C. II, s. 126, 127; el-Âlûsî, Mahmûd Şukrî, *Bulâgu’l-İreb fî Ma’rifeti Ahvâli’l-Arab*, Beyrut, Trs., C. II, s. 196.

44) el-Bağdâdî, Muhammed b. Habib, *el-Münemmik fî Ahbâri Kureyy*, Thk., Hurşid Ahmed Fânk, Âlimu’l-Kutub, 1. bs., 1405/1985, s. 153.

45) İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Thk., Abdullah b. Abdulmuhsin, (Hicri 23. Yılı anlatan bölüm) Dâr-u Hecr, 1. bs., 1418/1998, C. III, s. 328; İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, Thk., Ömer Abduselâm Tedmûrî, Dâr-u’l-Kutubi’l-Arabî, 3. bs., Beyrut, 1410/1990, C. I, s. 255.

Umeyye b. Ebi's-Salt (ö:8/630) da şiirinde başta ahiret konusu olmak üzere, yer ve göklerin yaratılışı, melekler ve peygamberlerin kıssaları gibi başka şairlerin işlemediği dinî konuları işlemiştir. Bu bağlamda Hanıfîdine olan bağlılığını ve bu kapsamdaki din anlayışını en açık ifadelerle dile getirdiği bir beyti şöyledir:

كَل دِين يَوْم الْقِيَامَةِ عِنْدَ اللَّهِ إِلَّا دِينَ الْحَنِيفِيَّةِ زُورُ

“Kıyamet günü Hanıflık dini dışında Allah katında her din batıldır/yalandır”.<sup>46</sup>

Mekke'ye ilk defa Suriye taraflarından getirdiği *Hubel* adlı puta tapmaya insanları zorlayan ve daha sonra putperestliğin hızlıca yayılmasına neden olan Amr b. Luhayy el-Huzâ'î'yi çok katı bir şekilde eleştiren<sup>47</sup> Şuhne b. Halef el-Curhumî'nin şu dizeleri de inanç eleştirisi açısından kayda değerdir:

يَا عَمْرُؤُ إِنَّكَ قَدْ أَحَدْتُمْ إِلَهَةَ شَتَى بِمَكَّةَ حَوْلَ الْبَيْتِ أَنْصَابَا  
و كَانَ لِلْبَيْتِ رَبٌّ وَاحِدًا أَبَدًا فَقَدْ جَعَلْتُمْ لَهُ فِي النَّاسِ أَرْبَابَا  
لَتَعْرَفَنَّ أَنَّ اللَّهَ فِي مَهَلٍ سَيَصْطَفِي دُونَكُمْ لِلْبَيْتِ حُجَابَا

“Ey ‘Amr, Mekke’de Ka’be’nin etrafında dikili taşlar halinde pek çok tanrılar meydana getirdin. Oysa Ka’be’nin ebedi bir tek Rabb’ı vardı ve sen Ka’be’ye tanrılar oluşturdu insanlar arasında. Anlayacaksın Allah’ın sadece mühlet verdiğini. (Zaten) o, Ka’be’ye hizmetçi olarak sizden başkasını seçecektir.”<sup>48</sup>

Keza inanç eleştirisi olarak kaynaklarda şöyle bir olaydan da söz edilir: Bir şahıs Kinâne kabilesinin Cidde sahilinde bulunan ve bölge halkı tarafından *Sa’d* ismiyle anılan puta, bereketlenmeleri için develerini götürmüş, ancak puta yaklaştırdığı develer puttan ve üzerindeki kandan ürkererek her biri bir tarafa kaçınca öfkelenmiş ve yanından ayrılırken şu beyitleri söylemiştir:

كَل دِين يَوْم الْقِيَامَةِ عِنْدَ اللَّهِ إِلَّا دِينَ الْحَنِيفِيَّةِ زُورُ  
و هَلْ سَعْدٌ إِلَّا صَخْرَةٌ بِنُؤُوفَةٍ مِنَ الْأَرْضِ لَا يَدْعُو لِعَيٍّ وَلَا رُشْدُ

“İşlerimizi toparlasın diye Sa’d’e geldik ama Sa’d bizi dağıttığı için ondan değiliz. Sa’d, bir ıssız yerdeki kayadan başka bir şey değildir ve o, ne kötülüğe ne de iyiliğe çağırılmakta.”<sup>49</sup>

46) İbn Kayyim, el-Cevzî, *Hediyetu'l-Hubârâ fi Ecvibeti'l-Yahudî ve'n-Nesârâ*, Thk., Osmân Cum'ate Dumeyre, Dâr-u Âlemi'l-Fevâid, 1. bs., 1429, s. 221.

47) el-Cevzî, *İğâsetu'l-Lehfân fi Mesâyidi's-Şeytan*, Thk., Muhammed Aziz Şems- Mustafa b. Sâid İtim, Dâr-u Âlemi'l-Fevâid, y.y., C., I-II, s. 963; Alî, Cevâd, *el-Mufassal*, C., VI, s. 77.

48) et-Tabâtâbî, Muhammed Huseyn, *el-Mîzân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Müessesetü'l-A'lâ li'l-Matbûât, 1. bs., Beyrut, 1417/1997, C., III, s. 415; Alî, Cevâd, *el-Mufassal*, C., VI, s. 80.

49) Bkz., İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, C., I, s. 99; el-Cevzî, *İğâsetu'l-Lehfân*, C., I-II, s. 968.

Bu olaya benzer bir hadise de şöyle cereyan etmiştir: Askalânî'nin anlattığına göre, tilkinin, kendi koruması altında bulunan putlarından birinin başına pislediğini gören Ğavî b. Zalim söz konusu putu aşağılayan şu beyti söylemiştir:

أَرْبُ يَبُولُ التَّغْلِبَانَ بِرَأْسِهِ لَقَدْ ذَلَّ مَنْ بَالَتْ عَلَيْهِ التَّعَالِبُ

“Tilkinin, başını pislettiği tanrı olur mu? Zelil/hakir olur, tilkinin üstünü pislettiği kimse.”<sup>50</sup>

Yalancı peygamber Museyleme'nin kabilesi olan Benî Hanîfe'nin, helvadan yapıp taptıkları bir putu, acıktıklarında yedikleri rivayet edilmiş ve bu olay oldukça çarpıcı bir örnek olmak üzere bir şiirde şöyle dile getirilmiştir:

أَكَلْتُ حَنِيفَةَ رَبِّهَا      زَمَنْ التَّقْمُ وَ الْمَجَاعَةَ  
لَمْ يَحْذِرُوا مِنْ رَبِّهِمْ      سَوْءَ الْعَوَاقِبِ وَ النَّبَاعَةَ  
أَحْنِيفُ هَلَا إِذْ جَهَلْتُ      صَنَعْتُ مَا صَنَعْتُ خُزَاعَهُ  
نَصَبُوهُ مِنْ حَجْرٍ أَصَمِّ      وَكَلَّفُوا الْعَرَبَ اتِّبَاعَهُ

“Darlık ve açlık zamanında Hanîfe kabilesi tanrısını yedi. Rablerinden gelecek Kötü akıbetlerden de sakınmadılar”.

“Ey Hanîfe(oğulları)! Sizler Huzaâ (oğullarının) dümdüz bir taş dikip (ve sonra) Arapları ona uymaya zorlamaları (gibi) cahillik yaptınız.”<sup>51</sup>

Toparlayacak olursak Câhiliye dönemindeki inanç eleştirisinde bir nevi öfke, kin ve mantık dışı eylemlerin ön planda olduğu bununla beraber toplumsal tepkinin de gerektiği yerlerde devreye girdiği ve gerek şairlerin gerekse şiirlerinin bu kıstaslar üzerinden değerlendirildiği söylenebilir.

## SONUÇ

Arap edebiyatının tarihi seyrine bakılırsa âdeta yaşamsal bir niteliği olan Arap şiirinin, içerdiği anlamlar ve yöneldiği mefhumlar doğrultusunda zaman zaman çok belirgin bir şekilde göze çarpan bir yanının eleştiri sahası olduğu görülür. Zira İslâm öncesi dönemde Mekke yakınlarında kurulan Ukâz panayırında düzenlenen şiir yarışmaları ayrıca kabileler arasında cereyan eden öz beğeni iddiaları ve karşılıklı atışmalar bu durumun en bariz gerekçeleridir.

50) el-Askalânî, İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, el-Mektebetü'l-Asriye, I. bs., Beyrut, 1433/2012, s. 445; İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib*, Thk., Muhammed ed-Dâli, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, Trs., s. 103; Muhammed b. Seyyid el-Betliyûsî, *el-İktidâb fi Şerhi Edebi'l-Kâtib*, Thk., Mustafa es-Sekâ-Hâmid Abdulmecid, Dâru'l-Kutubi'l-Misriye, Kâhire, 1996, C., II, s. 56.

51) el-Hemîdî, Neşvân, *el-Hâru'l-İyn an Kutubi'l-İlmi's-Şerâif dune'n-Nisâi'l-Afâif*, Thk., Kemâl Mustafa, el-Mektebetü'l-Yemeniye, Dâr-u Âzâl, 2. bs., Beyrut, 1985, s. 186.

Ayrıca şiir alanında otorite olarak kabul edilen şairlerin zaman zaman hem kendi yazdıkları hem de başkalarına ait şiirler hakkında görüş beyan etmeleri, bazen de iki veya daha fazla şair arasında bir nevi hakemlik yaparcasına okunan şiirleri birbirleriyle mukayese edip en iyi şiiri tespit etmeleri, dönemin sözlü kültürü içerisinde kayda değer bir eleştiri alanı olarak ön plana çıkmaktadır.

Zira her milletin sözlü kültüründe var olduğu gibi Araplar da genel anlamda sade ve içgüdüsel, çok az da olsa ilmi bir şekilde eleştirilerini dışa vurmuş ve bunu büyük miras şeklinde sonraki nesillere aktarmıştır.

Ayrıca, söz konusu dönemdeki tenkitler, çağımız edebiyat eleştirmenlerince, hem teknik özellik ve prensiplerden yoksun oldukları, hem de engin bir deneyimin ürünü olmadıkları gibi gerekçelerle çok ilkel olarak değerlendirilse de günümüzde edebi eleştirinin genelde bu tür değerlendirmelere dayandığı da ortadadır.

#### KAYNAKÇA

- Abdussettâr, Abbâs, *Divan-u Nâbiğâ ez- Zübyânî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Baskı, Beyrut, 1416/1996.
- Ali, Cevâd, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Menşûrat-u Şerîf er-Radî, C. IX, 1380.
- Adere, Eşref Ahmed, *Divân-u Ubeyd b. el-Ebras*, Thk. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 1414/1994.
- Dayf, Şevkî, *fi'n-Nakdi'l-Edebî*, Dâru'l-Maârif, 9. Baskı, Kâhire, Trs.
- Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuhu fi's-Şi 'ri'l-Arabî*, Dâru'l-Maârif, 11. Baskı, Kâhire, 1119.
- el-Kayrevânî, İbn Reşîk, *el-Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdihi*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru'l-Cîl, 5. Baskı, Beyrut, 1401/1981.
- ez-Zameşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *Esâsu'l-Belâğâ*, Thk. Muhammed Basıl Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, C. II, 1419/1998.
- ez-Zebîdî, es-Seyyid Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî, *İthâfu's-Saâdeti'l-Müttakîn bi Şerhi İhyâ-ı Ulûmi'd-Dîn*, el Matbaâtu'l-Meymeniye, Muessestu't-Târîhi'l Arabî, Beyrut, 1414/1994.
- el-Kannevcî, Sıddık Hasan, *Ebcedu'l-Ulûm (el-Vesyû'l-Markûm fî Beyâni Ahvâli'l-Ulûm*, Thk. Abdu'l-Cebbâr Zikâr, Menşûrât-u Vizâretu's-Sekâfe Ve'l-İrşâdî'l-Kavmî, Dimeşk, 1978.
- el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğâ ve Sihâhi'l-Arabiyye*, Thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2. Baskı, Beyrut, C. II, 1399/1979.
- el-Endelûsî, Ahmed b. Muhammed b. Abdi Rabbih, *el- İkdu'l-ferîd*, Thk. Abdulmecid er-Rahînî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, C. VI, 1404/1983.
- el-Cüzû, Mustafa, *Nazariyyâtu's-Şi'r 'inde'l-'Arab*, Beyrut, 1981.

- el-Câhız, *Kitâbu'l-Hayavân*, Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, 2. Baskı, C. I, 1384/1965.
- el-Câhız, *el-Beyân ve'l-Tebyîn*, Thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hân-cî, 7. Baskı, Kâhire, 1418/1998, C. II, 183.
- et-Tebrîzî, el-Hatip *Şerh-u Divân-i Antere*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 1416/1996.
- et-Türâsu'l-Arabî, *Şerh-u Divan Lebîd b. Rebi'a*, Thk. İhsan Abbâs, Kuveyt, 1962.
- et-Tabâtâbî, Muhammed Huseyn, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Müessesetu'l-A'lâ li'l-Matbûât, 1. Baskı, Beyrut, C. III, 1417/1997.
- el-İsfehânî, Ebu'l-Ferec, *Kitabu'l-Eğânî*, Thk. İhsan Abbâs-İbrahim es-Seâfîn-Bekr Abbâs, Dâr-u Sâdır, 1. Baskı, Beyrut, IX, 1423/2002.
- el-Hemîdî, Neşvân *el-Hûru'l-İyn an Kutubi'l-İlmi's-Şerâif dune'n-Nisâi'l-Afâif*, Thk. Kemâl Mustafa, el-Mektebetu'l-Yemeniye, Dâr-u Âzâl, 2. Baskı, Beyrut, 1985.
- el-Merzubânî, Ebu Abdullah Muhammed b. İmrân *el-Muvaşşah fî Maâhizi'l-Ulemâi ala's-Şuarâ*, Thk. Muhammed Huseyn Şemsuddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1415/1995.
- eş-Şenkîfî, Ahmed Emîn, *Şerhu'l-Muallakâti'l-Aşr*, Thk. Muhammed el-Fâdlî, Abdulkâdir, el-Mektebetu'l-Asriye, Dâru'n-Nemûzeceye, Beyrut, 1426/2005.
- el-Bağdâdî, Muhammed b. Habib, *el-Münemmik fî Ahbâri Kureyş*, Thk. Hurşid Ahmed Fârik, Âlimu'l-Kutub, 1. Bakı, 1405/1985.
- eş-Şentumerî, E'lem, *Eş'aru's-Şuarâ Sitteti'l-Câhiliyîn*, Thk. Muhammed Abdu'l-Mun'im Hafâcî, Dâru'l-Âfak el-Cedide, 3. Baskı, Beyrut, C., I, 1403/1983.
- el-Âlûsî, Mahmûd Şukrî, *Bulûgu'l-İreb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, Beyrut, C. II, Trs.
- er-Revdânî, Abedâ Avn, *Mavsûa-tu Şuarai'l-Asri'l-Câhilî*, Dâr-u Usâme, 1. Baskı, Ürdün, 2001.
- el-Betliyûsî, Muhammed b. Seyyid *el-İktidâb fî Şerhi Edebi'l-Kâtib*, Thk. Mustafa es-Sekâ-Hâmid Abdulmecid, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriye, Kâhire, C. II, 1996.
- el-Hac Aişe-Abbas Ahmed, *Nakdu's-Şi'r İnde Kudâme b. Ca'fer*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hartum Üniversitesi, 2007.
- el-Merzûkî, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Hasen, *Şerh-u Divânî'l-Hamâse li Ebî Temmâm*, Thk., İbrahim Şemsuddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Baskı, C., III-IV, 1424/2003.
- el-Muberrid, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezid *el-Kâmil*, Thk. Muhammed Ahmed ed-Dâfî, Müessesetu'r-Risâle, 3. Baskı, 1418/1997.
- el-Firûzâbâdî, Mecduddiîn Muhammed b. Yakup, *el-Kâmusu'l-Muhît*, Thk. Muhammed Naim el-Arkûsî, Müessesetu'r-Risâle, 8. Baskı, 1426/2005.

- ez-Zamahşerî, *Rebû'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Ahyâr*, Thk. Abdu'l-Emîr Mehnâ, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1. Baskı, Beyrut, C. III, 1412/1992.
- Emîn, Ahmed, *en-Nakdu'l-Edebî*, Müesseset-u Hendâvî li't-Ta'lim, Kâhire, 2012.
- Furat, Ahmet Subhi, *Arap Edebiyatı Tarihi* (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1996.
- Faûr, Ali Hasan, *Divân-u Züheyr b. Ebû Sülmâ*, Thk. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1408/1988.
- Ferruh, Ömer *Tarihu'l-Edebi'l-Arabi: el-Edebu'l-Kadîm*, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 4. Baskı, Beyrut, C., I, 1981.
- Hilâl, Muhammed Guneymî, *el-Medhal ila'n-Nakdi'l-Edebi'l-Hadîs*, Kâhire, 1958.
- İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve ş-Şuarâ*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Maârif, Kâhire, C. I, 1119.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin, Dâr-u Heçr, 1. Baskı, C. III, 1418/1998.
- İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Thk. Ömer Abdusselâm Tedmûrî, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 3. Baskı, Beyrut, C. I, 1410/1990.
- İbn Kayyim, el-Cevzî, *Hediyetu'l-Hubârâ fî Ecvibeti'l-Yahudî ve'n-Nesârâ*, Thk. Osmân Cum'ate Dumeyre, Dâr-u Âlemi'l-Fevâid, 1. Baskı, 1429.
- İbn Kayyim, *İğâsetu'l-Lehfân fi Mesâyidi's-Şeytan*, Thk. Muhammed Aziz Şems- Mustafa b. Sâid İtim, Dâr-u Âlemi'l-Fevâid, C. I-II, Trs.
- İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, el-Mektebetu'l-Asriye, 1. Baskı, Beyrut, 1433/2012.
- İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib*, Thk., Muhammed ed-Dâîf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, Trs.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Thk. Abdullah Ali el-Kebir-Muhammed Ahmed Hasbullah-Haşim Muhammed eş-Şâzelî, Dâru'l-Maârif, Kâhire, C. VI, 1119.
- İbn Said el-Endülüsî, *Neşvetu't-Tereb fî Târîh-i Câhiliyeti'l-Arab*, Tkh. Nusret Abdurrahman, Mektebet-u el-Aksâ, Ummân, 1982.
- İbn Hamdûn, et-Tezkeretu'l-Hemdûniye, Thk. İhsan Abbâs-Bekr Abbâs, Dâr-u Sâdır, 1. Baskı, Beyrut, 1996, C. VI, Trs.
- İbrahim, Mustafa Abdurrahman, *Fi'n-Nakdi'l-Edebi el-Kadîm İnde'l-Arab*, Kulliyetu'd-Dirâsâti'l-İslâmiye ve'l-Arabiyye li'l-Benîn, Kâhire, 1419/1998.
- Imbert, Enrigue Anderson, *Menâhicu'n-Nakdi'l-Edebî*, Çev., Tahir Ahmed Mekkî, Mektebetu'l-Âdâb, Kâhire, 1412/1991.
- Kudâme b. Ca'fer, *Nakdu's-Şi'r*, Thk. Muhammed İsa Mennûn, el-Matbaatu'l-Melhiyye, 1352/1934.



- Layel, Karlos Yakup, *Divânu'l-Mufaddaliyât me'a Şerhi İbni'l-Enbârî*, Thk. Matbaatu'l-Âbâ el-Yesu'îyîn, Beyrut, 1920.
- Matlûb, Ahmed, *Mu'cem-u Mustalahâti'n-Nakdi'l-Arabi el-Kadîm*, Mektebet-u Lübnan, 1. Baskı, Beyrut, 2001.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen, *'Murûcu'z-Zeheb ve Ma'âdinu'l-Cevher*, Thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Kâhire, C. II, 1384/1964,
- Özdoğan, M. Akif “*Klasik Arap Edebî Tenkidine Genel Bir Bakış*”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C. 12, S.,1, 2015, s. 1-28.
- Seyyid Kutub, *en-Nakdi'l-Edebî Usuluhu ve Menahicuh*, Dâru'ş-Şurûk, 6. Baskı, Beyrut, 1410/1990.
- Tural, Sadık “*Düşünmek, Eleştirmek ve Eleştirilmek Bir İhtiyaçtır.*” Bilge, Yayın Tanıtım Tahlil Eleştiri Dergisi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, Bahar, 2000, S., 24, s. 1-18.
- Tülücü, Süleyman, “*Zuheyr b. Abû Sûlmâ*”, DİA, İstanbul, 1992, C., XLIV.
- Yüce, Tahsin, *Eleştirinin ABC'si*, Simav Yay., İstanbul, 1991.

